

פרצופה החצוף של העברית

אם מצב אפוקליפטי כלשהו יפריד ביני לבין העברית, ייתכן שאחד ממסלולי הפעולה האפשריים יוביל אותי לוותר עליה. החלפתי את שפת הכתיבה שלי פעם אחת ואוכל להתרגל לשפת כתיבה אחרת. אני מוכנה לחטוא עם כל שפה שתהיה מוכנה להבטיח לי ולמשפחתי חיים וחופש.

השקט אינו זהה לשלווה

אני מתיישבת לכתוב את הרשימה הזאת בעיצומו של יום הכיפורים. אחרים צמים, אחרים מבקשים סליחה, אחרים רוכבים על אופניים, אחרים נוטלים יום של שקט ומנוחה מהרעש של היומיום, אחרים מציינים חמישים שנה לטראומטית שבמלחמות ישראל. כעבור שבועיים היא תיסוג בפני הטראומה הלאומית החדשה, אבל ביום הכיפורים עדיין אינני יודעת את זה. אני אינני אחרים. עבורי כל חג שאינו אישי נבדל מן היומיום רק בחופשה מעבודת היום שלי. אני נשארת בבית כדי לכתוב ולתרגם בליל הסדר, בראש השנה, וגם ביום הכיפורים. מקדישה לעבודת הלילה שלי את הפנאי שהעניקה לי עבודת היום שלי, ומודה למזלי הטוב על כך שלפעמים אני, אישה של בוקר ושל שמש, זוכה לעשות את עבודת הלילה שלי גם באור יום.

הספרות – המשחק האהוב – היא הצום שלי, בקשת הסליחה שלי, מסע האופניים שלי, השקט שלי, המלחמה שלי. בתוך ההקשר הכללי, היה מצופה ממני לומר גם "התפילה שלי". אבל לא אומר זאת. התפילה פונה לאלוהים, הספרות – לאדם. וכשהיא בכל זאת מדברת עם אלוהים – והייתי עדה לשיחות רבות כאלה, שהדתיות או האתאיזם של הכותב ושל הקורא לאו דווקא משחקים בהן תפקיד – היא פועלת באופן שונה לחלוטין מתפילה, מפני שהיא לא באה לבקש מאלוהים דבר, אלא מספרת לו על האדם. על אותו יצור ערום ושביר, שהוא נטש ביקום לצד צמחים, בעלי חיים ומינרלים, ואמר לו: מכאן תסתדר לבד, ותעדכן אותי מדי פעם איך הולך. הספרות, וגם שאר האמנויות, היא אותה דו"ח שאנחנו כותבים לעצמנו, אבל מגישים לו מדי פעם כדי לעדכן אותו איך הולך, ואיננו מצפים לקבל ציון או מענה.

יום הכיפורים אהוב עליי בזכות היותו יום ללא מכוניות, ובמובן הזה הוא מעין ונציה של לוח השנה העברי. אבל כמו ברפובליקה הוונציאנית התוססת, השקט אינו זהה לשלווה. מדי חצי שעה אני מפסיקה את הכתיבה ומציצה בחדשות: שמא מישהו שוב ניצל את היום השקט כדי לחולל אסון, כמו לפני חמישים שנה? ביום הכיפורים אינני יודעת עדיין שהפעם זה יקרה בשמחת תורה, ביאָרצײט הלועזי של המלחמה היא. בינתיים, גבר בן 33 בשם אשקר אשקר נרצח בכאבול שבגליל, והוא ההרוג ה-184 בחברה הערבית מתחילת השנה; זאת הידיעה החדשה היחידה בעברית שאני מוצאת מהבוקר. פעילות המחאה נגד הממשלה הגזענית מושהית, קבוצות המחאה בווטסאפ שלי ישתקו עד למחרת. אני עוברת לחדשות האוקראיניות. כבר 579 ימים נמשכת המלחמה, ואני עוקבת אחריה באדיקות. טילים וכתב"מים רוסיים הרסו במהלך הלילה מחסני דגנים, טרמינל נוסעים ימי ומלון באודסה וכן בניין בעיר פְּריסְלָב שבמחוז חרסון. בשתי הערים יש אזרחים הרוגים ופצועים. מחסני הדגנים הפכו למטרה מועדפת: פגיעה בהם, וכן חסימת נמלי הים השחור, הן מכה לכלכלתה של אוקראינה, יצואנית מרכזית של סחורות חקלאיות. יתר על כן, מניעת הגעתם של הדגנים האוקראיניים למדינות אפריקה העניות, המשוועות ללחם, מחריפה את המשבר במדינות אלה, משגרת רבים יותר מתושביהן לנסות את מזלם להגיע לאירופה, ומחזקת בעקיפין את הימין הקיצוני הפוטיניסטי האירופי, שניזון משנאת פליטים שצבעם ודתם אינם לבנים מספיק, ומתנפח תחת היד הרוסית רבת-הפעלים הרבה מעבר לגודלו הטבעי. ביום הכיפורים אינני יודעת עדיין שגם ערים וקיבוצים בישראל יהפכו בקרוב לזירות של רצח אכזרי וחטיפת אזרחים, לא בלי עזרתה של אותה יד שעוללה פשעים דומים בבוֹצ'ה, באירפין, באיזוים.

שפה שהיא כוכב לכת

נכון ליום הכיפורים, כבר 579 ימים אינני מסוגלת לכתוב שום דבר שאינו קשור כך או אחרת למלחמתה של רוסיה באוקראינה. כאן היה צריך להיות המשך: "או להתנגדות לגזענות, לכיבוש ולהרס הדמוקרטיה בישראל", וכעת – בינתיים עלינו כבר ל-600 ימים, מספר עגול ומזעזע – הייתי אמורה להוסיף גם: "או למלחמה בישראל", שהיא רק בת שבוע ויום, ועדיין לא ברור איזה סבל נוסף היא עוד תביא לישראל ולעזה. אבל אינני מצליחה למצוא את ה"או" במשפט הזה, מפני שהשאיפה האנושית לחיים ולחופש היא אחת, מאוחדת לאורכה ולרוחבה, מגדירה את הפוליטיקה ואת האמנות גם יחד; מפני שיש לי הזדמנות אחת בלבד לחיות, ואינסוף בחירות חופשיות לבחור במהלך אותם חיים. ואילו לעולם יש אינסוף דרכים לגזול ממני את הבחירות האלה – מעצם הבחירה הגדולה לחיות ועד הבחירה הקטנה במילה העברית הקטנה "או".

אי-שם באמצע ביניהן, על הרצף, נמצאת הבחירה לכתוב בעברית. במפתיע, זו אחת הפעולות האקטיביות ביותר שעשיתי בחיי.

למעשה, פרצופה החצוף של העברית כולה – לא רק זו שלי – יכול להופיע במילון המאויר לילד ליד הערך "בחירה פוליטית". העברית שרדה במשך אלפיים שנה כשפה בעלת ייעוד מוגבל, "בלי צבא וצי" – לא רק בגלל העדר מדינה יהודית, אלא בעיקר בהעדר

דוברים ילידיים אמתיים, ועצם חידושה בעת המודרנית היה מעשה פוליטי מובהק. אין צורך לחזור ולדבר על סיפור החידוש והאימוץ שלה, על בן-יהודה ועל ביאליק, על מלחמת השפות בטכניון ועל הסימביוזה בין העברית המודרנית לציגונות, ששפות יהודיות אחרות – ואולי גם פתיחות כללית לעולם החוץ-ישראלי – הן קורבנותיה. חשוב יותר לעמוד על כך שבנקודה מסוימת העברית החלה לשמש לביטוי השאיפה האנושית לחופש – בחיי היומיום, באמנות, במחקר ובפוליטיקה.

אותו רגע – לא באמת רגע בודד אלא תהליך, כמובן – הוא ולא אחר סימן את הפיכתה לא מניב לשפה, אלא משפה שהיא כוכב לכת עשוי גז וסלע, לשפה שהיא כוכב לכת שיש בו מים, תאים, יצורים חיים. האבולוציה שלה התרחשה במהירות הבזק, בקצב שהוענק לה על ידי המאה העשרים, ובתפקיד רצף המוטציות המקדמות אותה היה רצף של בחירות אישיות ופוליטיות של אנשים ספציפיים, שלכל אחד מהם היה, או עדיין יש, רצון חופשי וחלומות. ולכן חשוב כל כך לשאול את עצמנו למה אנחנו ממשיכים לבחור בעברית, כמה זמן הבחירה הזאת תחזיק מעמד, ועד כמה היא תלויה בייצוג הגשמי שלה על פני האדמה והמפה.

אולי לאנשים שנולדו אל תוך העברית התשובה ברורה: זוהי שפת אמם. אבל זאת לא תשובה מלאה. העברית לא הייתה שפת אמם של סביהם, שעזבו למענה שפות אם שהיו להם, ולכן יש לנו כל הסיבות לנתק את הניסיון להבין מהמנגנון האוטומטי ולעבור להפעלה ידנית. אפשרות אחרת היא לשאול אותי, או יוצרת אחרת שבחרה לכתוב בעברית אף על פי שזו אינה שפת אמה. בדומה לסבתא שלכם, אני בוחרת בעברית בכל יום. אבל האם אבחר בה, גם אם איאלץ לחיות במקום אחר? גם אם ישראל לא תהיה בית, לא שלי ולא של אף אחד מקוראיי? גם אם נהפוך לפליטים? גם אם שוב לא יהיו לה צבא וציי? האם במצב כזה אמשיך לכתוב בה? אֶלֶחם לשמר אותה? אכריח את הילדים לדבר בה בבית, אף על פי שחייהם לא יתנהלו בה מחוץ לבית?

עד לא מזמן גם התשובה שלי הייתה ברורה (אך לא אוטומטית, לעולם לא אוטומטית). ידעתי שאתאמץ לשמר את העברית בכל זמן ובכל מקום היפותטי, ושליוצרת הכותבת בעברית אין דרך אחרת. שֵׁד כלשהו על כתף שמאל לחש לי: "אבל לא הצלחת אפילו לגרום לילדים הפרטיים שלך ללמוד אחת משפות האם שלך, למה את חושבת שעם העברית תצליחי יותר?", אבל התעלמתי, מתוך מחשבה שהעברית היא שפת אמם ולכן אתה הכול יהיה שונה. הם נושאים שמות עבריים, מה מסמן אותם יותר משמות עבריים?

באופן פרדוקסלי, דווקא המלחמה שמתחוללת במרחק שלוש שעות טיסה ממני שמטה את הקרקע מתחת לביטחון הזה בעברית. לנוכח איום המוני כל כך וקרוב כל כך על חיי אדם (קרוב, גם מפני שאם חלילה אוקראינה תיפול, פירוש הדבר הוא איום מידי גם על מולדתי, ליטא) שאלות הזהות, השפה והיצירה איבדו מחריפותן. המלחמה בישראל, שמאיימת ישירות על חיי ועל חיי משפחתי, שרטטה את יחסי עם השאלות האלה בקווים חדים אפילו יותר. גם קודם לא הייתי לחוצה מדי על פרסום שיריי והייתי מוכנה תמיד להתקפל במקרה הצורך בחזרה למצב של כתיבה למגירה, שהיה טבעי לי בתחילת דרכי אבל נסוג לאור מזלי הטוב בפיתוח הקריירה הספרותית – כשם שתמיד

הייתה בי הנכונות הנפשית לעבוד בכל עבודה, גם שחורה, אם מזלי הטוב ייטוש אותי ואאבד את אפשרויות התעסוקה המשופרות שלי כמנתחת מערכות.

אבל המלחמה באוקראינה לקחה את שוויון הנפש המסוים הזה צעד קדימה: היא גרמה לי לשחרר את ההגדרה העצמית שלי כמשוררת עברית. אין לי תוכניות לעזוב את ישראל, או לנטוש את הפעילות שלי בתרבות העברית, או לוותר על הקול העברי שלי במאבקים המתנהלים בישראל על כל אשר יקר ללבי – כלומר, על החיים והחופש, את זה כבר ביררנו. אבל אם מצב אפוקליפטי כלשהו, קיצוני עוד יותר מזה שאנחנו חווים כרגע, יפריד ביני לבין העברית (אם בישראל עצמה ואם במקום אחר), ייתכן שאחד ממסלולי הפעולה האפשריים יוביל אותי לוותר עליה, למרות כל מה שעשינו ביחד. החלפתי את שפת הכתיבה שלי פעם אחת ואוכל להתרגל לשפת כתיבה אחרת. יתר על כן, ייתכן שהייתי מחליפה את השפה שלי גם לו הייתי נשארת בליטא, ואגע בכך בהמשך. החלפת שפה נוספת בוודאי תהיה קשה יותר, כי כבר לא אהיה נערה בת ארבע-עשרה כמו אז. אבל מהי שפה, מהי זהות ומהי יצירה, יחסית לחיי אדם? שפה אפשר ללמוד, אבל חיי אדם אי אפשר להשיב.

במלחמה באוקראינה נהרגו גם סופרים – למשל, וולודימיר נְקוֹלֵנְקוֹ וויקטוריה אַמְלִינָה, שבוודאי היו להם תוכניות גדולות להמשיך ולפתח את הספרות האוקראינית המצוינת, שהעולם לא מכיר אותה מספיק מפני שהרגלו ארוך השנים לראות את כל המרחב הפוסט-סובייטי מבעד לעיניים רוסיים בא על חשבון ההיכרות עם תרבויות אחרות באזור. אנו, שנשארים בינתיים בחיים, נאלצים כעת לחזור לקומות הנמוכות של פירמידת מסלו: הצרכים הבסיסיים והביטחון למשפחתנו מזויזים הצדה לא רק את הרצון למימוש עצמי ולהערכה, אלא אפילו את השייכות. הפרספקטיבה לאבד את העברית, להפסיק להיות ישראלית או לא להצליח לפרסם, לא נראית נורא כל כך ליד הפרספקטיבה להיות מתה, להפסיד את החופש האישי או לאבד בן משפחה. ייתכן שיש ישראלים שמרגישים כך מסיבות של אובדן תקווה לעתידה של ישראל עצמה, או מפני שהם כבר חווים אובדן אישי מר בהווה. כי עם כל הכאב, החיים והחופש חשובים יותר מזהות ומהשפה הספציפית.

השפה הפרטית כנפש חופשייה

שלא תטעו – אני כותבת את הרשימה הזאת בכאב גדול. קשה לי מאוד לדבר על אובדן אפשרי של העברית, גם מפני שכבר נכתבה בה ספרות נפלאה שראוי לקרוא אותה, ובעיקר מפני שאובדן העברית האישי או הכללי לא בא לבד. הוא עלול להתממש אך ורק בעקבות אסון אישי או כללי שאין לתאר אותו. לכולנו יש דוגמה טרייה למדי מול העיניים: היידיש נעלמה מפני שרוב דובריה הטבעיים נרצחו. ואילו אותם דוברי יידיש פוטנציאליים שלא היו בטווח הפגיעה של השואה – יושבי צפון אמריקה, ארץ ישראל ואפילו מוסקבה – איבדו אותה מפני שהפסיקו להיות "יהודים גלותיים" ושינו את זהותם, מצאו לעצמם זהויות יהודיות אחרות, שלידיש כמעט לא היה בהן מקום. בסיפור שלהם התממשה במפתיע קריאתו הנואשת של מישה גורדון, גיבור המשנה שקיבל עליו את החלק היהודי

באלטר אגו המפוצל של המחבר, בוריס פסטרננק, ברומן המופתי 'ד"ר ז'וואגו': התייאשו כבר מהייחוד שלכם. נתרו. הפסיקו להתעקש על יהדותכם, כי היא לא שווה את הסבל ואת הרדיפות.

דמותו של גורדון עוררה אנטגוניזם גדול בקרב הקוראים היהודים, שראו בו דמות של בוגד או אופורטוניסט, אבל, למעשה, מבקריו לא היו דומים ל"יהודים הגלתיים" יותר ממנו. ייתכן שהם חוו פחות אנטישמיות ממנו, ובוודאי קיימו יותר ממנו את מצוות הוויתור שלו. גורדון, שנולד מן הסתם בסביבות 1890, כשאר גיבורי הרומן, מבוגר בכמה שנים מהוריהם של הסבים והסבתות שלי, שנולדו בשנותיה האחרונות של המאה התשע-עשרה; בתחום המושב כל היהודים בדור הזה דיברו יידיש ולעיתים גם עברית. לעומת זאת, גורדון, שנולד וגדל הרחק מתחום המושב, באורנבורג ובמוסקבה, לא היה דובר, ככל הידוע לי, אף שפה יהודית – כבר אז. לו היה דובר אותן, אולי היה מבין מה הטעם להתעקש, ומה אנחנו מפסידים כשאנחנו קוטעים את רצף ידיעת השפות השייכות לנו, ומדוע הקשר בין אובדן השפה לאובדן החיים הוא מידי כל כך, מידי מדי. טעותו של גורדון לא הייתה נעוצה באופורטוניזם, כי אם בהתבוננות במה שהיה מכונה אז "השאלה היהודית" מעמדה לא טבעית, הנמצאת מחוץ לשפה. אין פלא, לפיכך, שחיפש מצא והציע אסטרטגיית הישרדות של ויתור על היהדות – לכאורה לא מאוד שונה מזו שגם אני דמינתי לעיל למקרה חירום.

מה הוא לא הצליח לעשות? – להשתחרר מעצם הצורך באסטרטגיית הישרדות, ההכרחית ליהודי בסביבה עוינת. גם אם אינך פוגש את השפה היהודית באמצעות ידיעת המילים, תפגוש אותה באמצעות המחוות האילמות הנואשות ההכרחיות: להינצל, לברוח, להסתתר, לשמור על שקט כדי לא להיתפס. השפות שאינך יודע אוחות בידך בחווקה, ממלאות את ריאותיך, הופכות את בטנך, מאיצות את לבך. אם זה כך, מוטב כבר לדעת אותן, כדי להבין למען מה אתה נלחם, ואילו מילים כרוכות ללא הפרד בחייך ובמותך. הן אינן חייבות להיות "טוב למות בעד ארצנו" או אפילו "שמע ישראל". אחרי הכול, יש גם ספר איוב. או – "ווער וועט בלייבן? גאָט וועט בלייבן, איז דיר ניט גענוג?"

באופן חריג מאוד לילידי ברית המועצות (אבל פחות נדיר ליהודים ילידי ליטא), במשפחה הפרטית שלי נוצר רצף בין-דורי של ידיעת עברית. סבתא שלי, שמעולם לא היגרה לישראל ורק באה לבקר בה פעם אחת, ידעה עברית מפני שזו הייתה שפת ההוראה בגימנסיה שלה במְרִימְפּוֹלָה שבדרום ליטא; היא למדה במחזור האחרון שלה אי-פעם, שסיים ב-1940. בנותיה – אמי ודודתי – למדו עברית עם הגעתן לישראל ב-1990. שבע-עשרה שנים מכובדות, עד מותה של סבתא יהודית ב-2007, יכלה משפחתנו, לאורך ולרוחב, להשתמש בעברית כצופן פרטי שלנו.

מוזר לחשוב על שפה שבה מדברת וכותבת כל הסביבה החיצונית למשפחה (בצד הישראלי שלה) כעל קוד פרטי וסודי. אבל כעת, ממרחק השנים, אני נזכרת שהסודיות אכן הייתה אחת מפְּנֵיה הרבות, אף על פי שהיא נשפכה עלינו מכל עבר בקיבוץ, בבית הספר, בצבא, באוניברסיטה, בעבודה, ברחוב, בספרייה. העברית הפנימית, הפרטית, הקטנה הייתה נשמתה האמתית וההכרחית של העברית החיצונית, הגדולה, המשותפת לכל תושבי ישראל. בלי הנשמה הזאת לא היו חיים לעברית הגדולה. סבתא הצליחה לשמר אותה

בסתר במשך חמישים שנה, ואילו כעת אני טיפחתי אותה, פשוט מתוך אותה משיכה ילדית למשחק בשפות סודיות שהפכה אותי למשוררת.

השפה הפרטית היא נפש חופשייה: היא מתקפלת בקלות אל תוך הראש (לא בלי עזרתם של חרוזים ומשקלים ושאר משחקי זיכרון) ומספקת לנושאים חופש תנועה רעיוני – פעם, בעת מצוקה פוליטית, בצורה של הגירה פנימית ושחרור מפניעה לסמכות שמאבדת את כוחה עלינו, ופעם בצורת הפלגה למחוזות המחשבה הרחוקים והנועזים ביותר. עכשיו העברית הפרטית הזאת כבר לא תמות אתי, אפילו אם ישרפו יחד אתי ספרים עבריים. באופן משונה, דווקא העברית הגדולה של כולם נמצאת בסכנה גדולה יותר, מפני שהיא צריכה את כולם כדי להתקיים. היא צריכה נוכחות פיזית, גופנית, עם אולמות הרצאה מלאים בסטודנטים, מגרשי כדורגל עמוסים באוהדים, אוטובוסים גדושים בנוסעים. והנוכחות הפיזית תמיד נמצאת בסכנה. איזה מין הימור מטורף היה לתלות את קיומם של רעיונות ושל שפות בהשרדותו של יצור עירום ושביר, שאפשר לחסל אותו בחתיכת מתכת מטומטמת עם ערמת חומר נפץ עוד יותר מטומטם בפנים.

לא עדיף היה לתת תבונה ונפש למינרלים? אני מסרבת לפחד מבינה מלאכותית: הרי גם אותה, כמו כל דבר אחר, אנחנו ממציאים מתוך הפחד העמוק שלנו לא להיות עוד. מתוך הבנה שאנחנו צריכים גיבוי.

אבל האם אותו אובדן היפותטי של העברית (או של אפשרויות הפרסום בעברית) ייטול ממני גם את זהותי כמשוררת וכמתרגמת? מובן שלא, ולא רק מפני שאי אפשר להפסיק לכתוב, אלא מפני שהמתרגמת שבי תציל את המשוררת. המתרגמת היא מטבעה יצור קונפורמי שידוע להתאים את עצמו לשפה שנשמעת ונקראת מסביב ולא עושה יותר מדי עניין מהשפה הנבחרת. במובן מסוים, זוהי תכונה יהודית מאוד.

באחד הביקורים האחרונים שלי בוויילנה נפגשתי עם שתי חברות ילדות. שתיהן נולדו בוויילנה למשפחות ממוצא רוסי ואוקראיני. הן שולטות מצוין בליטאית ומזדהות עם ליטא מבחינה פוליטית ואזרחית, אבל שפת אמן היא רוסית. היה להן חשוב לשלוח את ילדיהן לבתי ספר ששפת ההוראה בהם רוסית. מספרם של בתי ספר כאלה צנח במהלך שלושים ושלוש שנות העצמאות עקב ירידה בביקוש, ולכן בחירתן מצומצמת יותר מזו שעמדה לרשות הוריהן בשנות השמונים. וכששוחחנו על כך, חלפה במוחי מחשבה שלו: הייתי חיה בליטא עכשיו, הייתי שולחת את ילדיי, ללא כל ספק, לבית ספר דובר ליטאית. אחותי, שהצטרפה אליי לאותו מפגש, אמרה לי אחר כך שגם היא חשבה על אותו הדבר. ניסיתי להבין למה אנחנו מרגישות כך. האם אכפת לנו פחות מפני שאנחנו יהודיות ושפתנו האמיתית היא בכל מקרה עברית? לא, מפני שגם העברית נכנסה לחיינו כשפה שאימצנו מפני שהיא שגורה בסביבה שלנו. התשובה הנכונה הייתה: אכפת לנו פחות מפני שאנחנו יהודיות, וחלק מעסקת החבילה היהודית הוא להתאים את עצמנו לשפה הדומיננטית במרחב שאנחנו נמצאות בו. העברית אינה שונה במובן הזה מכל שפה אחרת. לפיכך, וכאן אני מרחיבה את ההגדרה הקודמת שלי באופן בלתי נסבל, כל שפה יכולה להיות שפה יהודית, כפי ש"בזה הנוצרי שבעולמות / כל המשוררים – יהודים!" (מרינה צוואטייבה). היהודי – אביו של משה גורדון, למשל – מאמץ את השפה הדומיננטית בסביבתו

כאסטרטגיית הישרדות של מיעוט, ובסופו של דבר מרחיב גם את האפשרויות שלה. המשורר זר לסביבתו, כמו היהודי, וגם הוא מפרה את השפה שבחר לכתוב בה בזרע המיעוט שלו, מטמא את הטוהר המדומיין שלה בחומר הגנטי המלוכלך והמסוכן של האמת השירית, קושר עם השפה נישואי תערובת שעוררייתיים שמתאפשרים רק מתוך אהבה גדולה, מוליד עמה בני תערובת מופלאים ומרחיב את גבולותיה בלי סוף. יצר השירה הוא קודם כול תשוקה, מבנה תאוותני של האישיות, טמפרמנט מפתה ומתמסר לפיתויים, ולכן אינו יכול תמיד להבטיח נאמנות לשפה ספציפית אחת – על אחת כמה וכמה בימים של סכנה פיזית מוחשית לאדם הנושא אותו.

כפי ש'דקמרון' הפרוע התאפשר מפני שבימי מגפה פערה רוח הפרצים של פחד המוות את השערים לחופש מיני (כך על פי המחבר עצמו, ונעזוב כרגע את הניואנסים ההיסטוריים), כך פחד המוות, החרדה לחופש והדאגה לשלום המשפחה פורצים את קיר השייכות הרעוע, וכבר אני מוכנה לחטוא עם כל שפה שתהיה מוכנה להבטיח לי ולמשפחתי חיים וחופש. אין זה מפתיע שכל זה עלה בדעתי, מפני שהשיחה עם אותן חברות התקיימה כשהמלחמה באוקראינה הייתה כבר בחודש השמיני שלה, ופירוק הצורך בשייכות כבר הותנע.

צוואטייבה סיפקה גם את התמיכה הטרגית אף יותר בערעור מעמד העברית: "אֶפְלוּ בְּשִׁפְתֵי שְׁטוּפֹת / חֶלֶב־הַנֶּפֶשׁ לֹא אֶבְטַח. / אֵינִי מוֹכְנֶת. מְהֵי שְׁפֹת / לֹא מְכִינִי – זֶה הֵינּוּ הֶךָ" (תרגום: דורי מנור). צוואטייבה היא משוררת ואישה הרבה יותר רדיקלית, אמיצה ובלתי מתפשרת ממני, אבל אבחנתה תקפה: כשהגורל מוביל לבדידות האדם והמשורר בעולם, למצבים של חיים ומוות, לסכנה קיומית, בחירה בשפה זו או אחרת מאבדת מחשיבותה ונשארת המהות – מה שנשאר בתוך הראש והנפש ומשותף לכל השפות. כל שפה, כולל שפת אם, הופכת ל"שִׁפֹּת לֹא מְכִינִי".

אבל יש לזה גם צד שני: החיים והחופש יכולים לדבר בכל שפה. יש לזה גם הצד השני: העולם הבא, שאינו נטול שפה, אלא מדבר בכל השפות, כפי שכתבה אותה צוואטייבה בפואמה לזכרו של ריינר מריה רילקה, שמת בעיצומה של התכתבות ערה עמה. ואם לא תמיד השכלתי להציץ למקומות דוברי כל השפות האלה מתוך חיי השלווים בדרך כלל בתל־אביב, הרי שהמלחמות, זו הקרובה וזו הרחוקה מעט יותר, מאלצות אותי להפנות אליהם את המבט, להתקרב לשעריהם ו"להביט בעיני המפלצות" (ניקולאי גומיליוב).

אינני יודעת כמה ישראלים בארץ ומחוצה לה מרגישים עכשיו כמוני. ייתכן שאחרים מרגישים שזהותם העברית דווקא מתחזקת לנוכח האסון, ואפשר להבין גם אותם. מה שבטוח הוא שאם העברית רוצה חיים ארוכים – והרי כולנו מאחלים לה חיים ארוכים ורוצים להיות חלק מהם – עליה להמשיך לבטא את הכמיהה לחופש – הפוליטי, האינטלקטואלי, האמנותי. שפות גדולות יותר, שנהנו, בניגוד לעברית, מהתפתחות רציפה, הצליחו לשרוד גם תקופות אפלות, שבהן נכתבה השאיפה לחופש בתנאים של שלילת החופש הפוליטי, של אדם כפוי, של סכנה פיזית – במגירות, בהעתקות ביתיות, בהברחות להדפסה בארץ אחרת ובחזרה פנימה.

העברית אינה יכולה להרשות לעצמה פיצול כזה בין המגירה לספר ובין המטבח הפרטי לרחוב – לא רק מפני שאין לה די קוראים, אלא גם מפני שהיא אינה מובנת מאליה. היא

שפת בחירה, שמעולם לא זכתה לאהבה ללא תנאי אפילו ממי שנולד אליה. בתנאים של דיכוי, של ריחוק, של פליטות או של התנכרות, הבחירה הזאת עשויה להשתנות. העברית אינה יכולה להסתמך על הצבא והצי שיגנו על החופש שלה – אין לה בררה אלא להיות הצבא והצי של עצמה, בתוך הראש, בתוך הלב, בתוך היד הכותבת, בתוך העין הקוראת או הדומעת.